

УДК 373.3

Г. А. Карпушенко,
вчитель
(Житомирський екологічний ліцей № 24)

ТЕХНОЛОГІЇ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ПРАКТИЦІ СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті запропоновано структурно-логічну модель педагогічного процесу та представлено апробовані технології особистісно орієнтованого навчання і виховання молодших школярів. Розкрито роль інтерактивних методів, групової та парної роботи у формуванні в учнів умінь вчитися. Розглянуто переваги використання диференційованого підходу в успішному навчанні дітей молодшого шкільного віку.

Кожен учитель відповідає на ці питання, спираючись на власний досвід. Пошуки способів, методів, засобів успішного й радісного навчання ведуться в багатьох напрямках. Педагогічні колективи щиро прагнуть відшукати шляхи створення нової школи, де б кожна дитина змогла розкрити багатство індивідуального світу, де б статус її особистості був пріоритетним.

У концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) підкреслюється, що освіта ХХІ століття – це освіта для людини. Її гуманістичні цінності зумовили зміну авторитарно-дисциплінарної моделі навчання на особистісно орієнтовану. Згідно з Концепцією діяльність педагога не обмежується викладанням власного предмета, важливим є його вміння організувати навчальний процес як педагогічну взаємодію, спрямовану на розвиток особистості, її підготовку до розв'язання завдань життєтворчості [1: 9]. З огляду на це актуальним сьогодні є питання організації навчально-виховного процесу в умовах особистісно орієнтованої освіти.

Цій проблемі присвячені наукові праці В. О. Сухомлинського, О. Я. Савченко, С. І. Підмазана, І. Д. Беха, О. М. Пехоти. У їх роботах розкрито сутність особистісного підходу у розвитку дитини, обґрунтовано методологічні засади, визначено психологічні та педагогічні закономірності особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу.

Разом з тим необхідно відмітити, що ряд питань у практиці навчання молодших школярів на засадах особистісно орієнтованого підходу залишаються не з'ясованими. Актуальною є проблема навчально-методичного забезпечення, зокрема вдосконалення якості підручників як основних носіїв змісту освіти, посилення їхньої розвивальної спрямованості. Сьогодні школа ставить учителя в нову, незвичну для нього професійну позицію – бути одночасно і предметником, і психологом, який на основі комплексної діагностики кожного учня вміє створити необхідні умови для його гармонійного розвитку. Працюючи над розробкою моделей уроків, треба прагнути побудувати їх на оптимальному поєднанні традиційних, перевірених часом принципів дидактики, з інноваційними підходами особистісно орієнтованого навчання.

Мета статті – визначити основні умови та шляхи впровадження технологій особистісно орієнтованого навчання і виховання в практиці сучасної початкової школи.

Виходячи із філософських засад особистісно орієнтованої освіти, головне завдання сучасної початкової школи є становлення дитини як неповторної індивідуальності, розвиток її творчого потенціалу, прагнення до самостійної пізнавальної діяльності. Учитель має створити умови для формування та розвитку в дитини загальних умінь, які дадуть їй змогу самовизначитись, орієнтуватися у світі та "самостійно розпорядитися своїми знаннями" [2: 5; 3: 22].

Аналіз сучасної наукової літератури та практичного досвіду дає змогу визначити основні ознаки особистісно орієнтованого навчання: зосередження уваги на потребах учня; створення позитивної мотивації успіху й високого рівня домагань; навчання розглядається як процес, а не як результат; забезпечення умов співпраці та співтворчості між учнями та вчителем, партнерство всіх учасників навчально-виховного процесу; організація занять на основі діалогу та полілогу; розвиток в учнів прагнення до вибору, самостійної постановки й розв'язання навчальних завдань; заохочення учнів до аналізу своєї діяльності, стимулювання їхнього самооцінювання, взаємооцінювання; турбота про фізичне та емоційне благополуччя вихованців.

Основою особистісно орієнтованого навчання та виховання є "визнання, усвідомлення індивідуальності учня, його самоцінності, неповторності як людини, його розвитку не як колективного об'єкта, але насамперед як індивіда з неповторним суб'єктивним досвідом, сукупністю психічних, культурологічних рис" [4: 304]. Зважаючи на це, необхідно забезпечити створення нових механізмів навчання і виховання, які ґрунтуються на принципах глибокої поваги до особистості, самостійності дитини, її бажань, прагнень та запитів.

Представлена нами структурно-логічна модель (рис. 1) відображає єдність основних напрямків навчально-виховного процесу: створення стимулюючого навчального середовища, робота з обдарованими дітьми, формування особистості, зорієнтованої на здоровий спосіб життя, партнерство

з учнівськими родинами, наповнення новим змістом та формами позакласної роботи. Системоутворюючим чинником, який поєднує всі напрямки є результат – особистість учня, яка прагне до самореалізації в різних видах діяльності. Кожна дитина через систему самоврядування пропонує, презентує, проявляє себе в колективно-творчих справах з охорони природи, всеобучу, збереження здоров'я, організації дозвілля, підтримання свідомої дисципліни в класі. Розроблена модель апробована і впроваджується в початковій ланці Житомирського екологічного ліцею № 24.

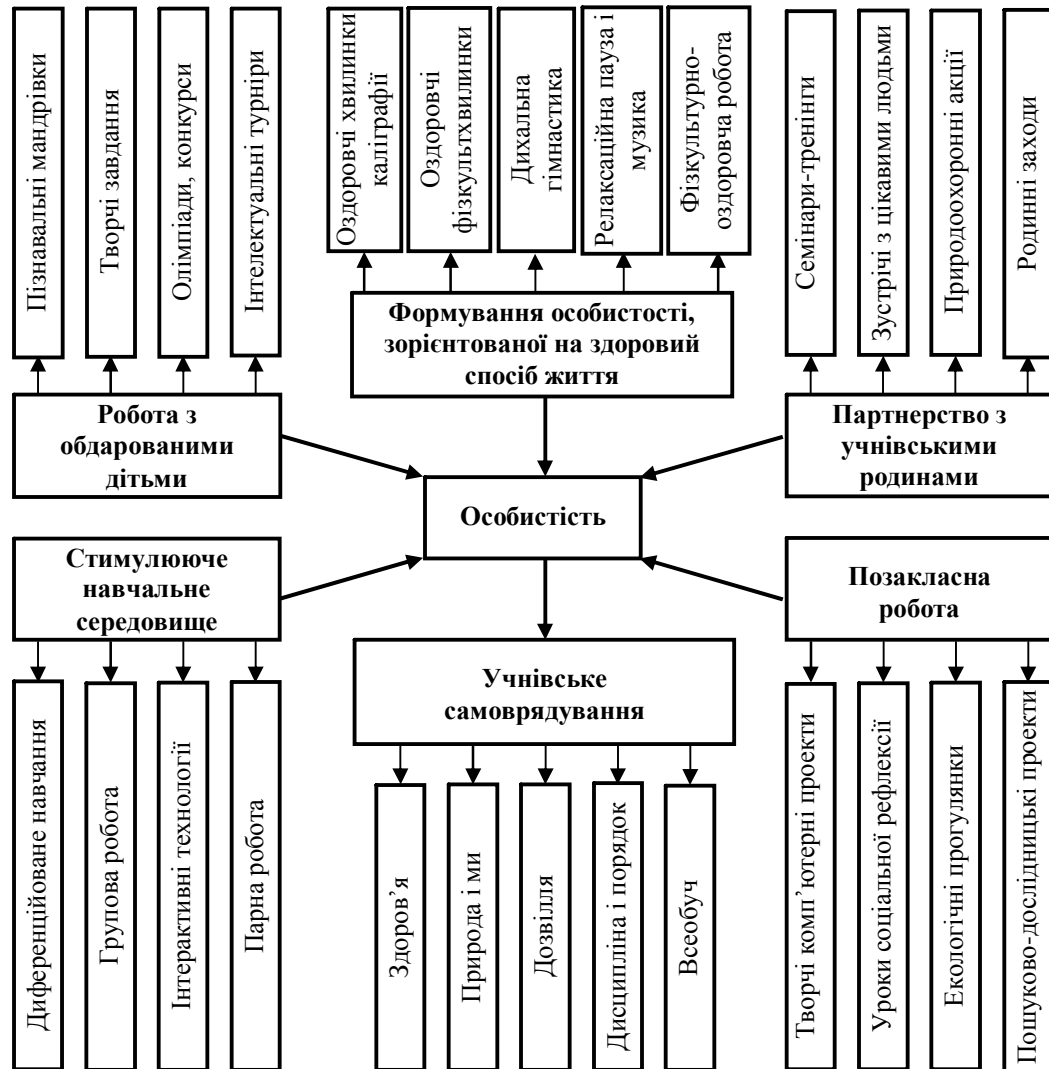

Рис. 1. Структурно-логічна модель особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу

Вирішальним у розвитку особистості учня є створення стимулюючого навчального середовища. Впроваджуючи групову, парну роботу, інтерактивні технології та диференційоване навчання, вчитель формує у молодших школярів важливу компетентність – уміння вчитися. Діти завжди готові працювати разом і отримують задоволення від такої взаємодії. Уже з першого класу доцільно запроваджувати групову роботу. Така навчальна діяльність має переваги в порівнянні з іншими, так як створюються умови для рольового програмування, що забезпечує соціалізацію дитини. Учні беруть на себе різні ролі: експертів, що аналізують проблему; учасників, які шукають розв'язання проблеми; дослідників, що встановлюють взаємозв'язки між явищами; співрозмовників, котрі вміють активно слухати, підтримувати розмову, домовлятися, досягати згоди; друзів, які піклуються один про одного, допомагають, довіряють один одному; мислителів, котрі подають ідеї для кращого розв'язання завдань.

Так під час вивчення теми у 3 класі "Вода. Властивості води" з курсу "Я і Україна" (природознавство) доречно створити групи в залежності від навчальних завдань, які висуваються перед ними.

1 група "Дослідники" – ознайомитись зі способом очищення води від твердих нерозчинних у ній речовин (практична робота).

2 група "Експерти" – скласти тематичну павутинку "Властивості води".

3 групи "Екологи" – висунути цікаві ідеї з очищення питної води.

При цьому діти вчаться правильно узагальнювати результати спільної діяльності в групах. Це можуть бути схеми, малюнки, словесне формулювання, творчий звіт, інсценізація.

Доречно урізноманітнити парну роботу на уроках. Ефективність особистісно орієнтованого навчання визначається не обсягом знань, умінь та навичок, які набуває дитина, а мірою участі її в процесі здобуття. Тому таку взаємодію доцільно проводити у формі дидактичної гри, в якій діти обмінюються ролями: "учитель" має пояснювати, перевіряти, виправляти, робити зауваження, а "учень" – слухати, виконувати вказівки "вчителя". Але найкраще виявляють себе учні, коли працюють над творчим завданням. Наприклад, склавши твір-міркування "Чому плаче лісове джерельце?", діти перевіряють один одного вже іншим чином: спочатку визначають задум автора, а потім – відповідність задуму написаному твору. Для кращого засвоєння навчального матеріалу в початкових класах використовується робота в парах змінного складу. Така технологія колективного способу навчання максимально організовує дітей, робить їх відповідальними, швидко дисциплінує.

Таким чином, при груповій та парній роботі створюється мотив співпраці, виникає потреба поміркувати разом, переосмислити інформацію, вплинути на думки, почуття, відстоювати свою точку зору, дослуховуватись до думок інших. Впроваджуючи означені форми роботи, важливо передбачити і використання інтерактивних технологій. На нашу думку, це ефективний засіб, що сприяє співробітництву, порозумінню, є гарним виявом особистісно орієнтованого, гуманного спілкування. Проілюструвати використання інтерактивних методів навчання можна на прикладі технології "Коло ідей". Метою вправи є вирішення гострих суперечливих питань, створення переліку ідей та залучення всіх учнів до обговорення певного питання. Технологію застосовують, коли всі групи мають виконати спільне завдання, що складається з декількох питань, які учні представляють по черзі. Так, вивчаючи тему "Світ мікробів та хвороб" з предмету "Основи здоров'я", діти дають відповідь на запитання в групах, але з різних позицій.

Під час обговорення вислуховується перелік запропонованих ідей. Такий метод допомагає уникати ситуацій, коли одна група подає всю інформацію. Таким чином, кожен учень залучається до обговорення проблеми, що сприяє розвитку мислення, мови, вміння доводити свою думку. А це у свою чергу дає змогу свідомо і глибоко засвоїти навчальний матеріал.

Підвищують цікавість в учнів до спілкування і дискусії як один із способів особистісно орієнтованого навчання. На підготовчому етапі роботу над формуванням умінь дискутувати доречно розпочинати з технології "Метод Прес". За допомогою демонстраційної таблиці діти вчаться передавати свої думки у виразній та стислій формі, дотримуючись певної послідовності: *позиція, причина, приклад, висновок*. Так при вивченні теми "Спільнокореневі слова. Корінь" з української мови діти висловлюються таким чином:

– Я вважаю, що у слові *розквітли* корінь *-квіт-* тому, що такий корінь є у ряді слів.

За визначенням ми знаємо, що корінь – це спільна частина споріднених слів. Таку спільну частину мають і інші слова.

Наприклад, слова *квіти, квітник, квітує, квітковий* мають спільну частину *-квіт-*.

Отже, у слові *розквітли* корінь *-квіт-*.

Пізніше, в четвертому класі, можна сміливо вводити технологію "Займи позицію", яка використовується для демонстрації розмаїття поглядів на проблему, що вивчається, а також сприяє обміну думками, розвиває навички аргументації. Проілюструвати цей метод ми можемо на прикладі уроку читання при опрацюванні оповідання "Сергійкова квітка" за В. Сухомлинським. Учні пропонують дискусійне питання:

– Чи зрозуміли хлопчики, чому Сергійко не зірвав квітку?

Наводимо приклад діалогу між двома учнями з різними думками:

– Я думаю, що він не хотів губити красу. Адже на краплинах роси горіло по маленькому сонечку.

– Сергійка ніхто не зрозумів би з хлопців, бо у нього подарунок був би найгіршим.

– Справжню красу можна зрозуміти. Потрібно лише до неї доторкнутися серцем.

Досвід роботи у школі дає нам підстави стверджувати, що всіх дітей однаково вчити неможливо, бо відомо, що всі люди різні. Тому актуальним сьогодні є використання диференційованого навчання, яке передбачає сприймати дитину як неповторну особистість. Основна мета диференційованих завдань – забезпечити кожному учневі "оптимальний характер пізнавальної діяльності в процесі навчальної роботи" на кожному етапі уроку [5: 31]. Ми вважаємо, що завдяки диференціації помітно знижується навантаження на учнів і підвищується мотивація навчання, переважає радість успіху в розумовій праці. У свій час В. О. Сухомлинський, роздумуючи над проблемою якісного засвоєння учнями змісту шкільної освіти, зазначав: "Успіх у навчанні – єдине джерело внутрішніх сил дитини, які породжують енергію для подолання труднощів, бажання вчитися" [6: 164].

Дітям подобаються такі уроки, адже вони обирають для себе завдання, яке їм під силу. Для зворотного зв'язку можна використовувати спеціальні блокноти. Це дає можливість учням об'єктивно оцінити вибір завдання. Передбачаючи поетапну роботу, ми намагаємося її урізноманітнювати, уникаючи стандарту. Це сприяє підвищенню інтересу до такої діяльності, додає сил у подоланні навчальних труднощів. Діти уявно рухаються стежками (етапами), де остання – найскладніша (творче завдання та завдання з обмеженою мірою допомоги), або долають перешкоди різні за складністю, переходять через перевали до вершини гори. Для багаторазового пояснення навчального матеріалу доцільно виготовити таблиці, схеми-опори, пам'ятки, що використовуються на різних етапах і для певної групи дітей. Керуючись ними, учні приходять до правильного результату. Щоб не стримувати темп зростання здібних дітей перед початком поетапної роботи оголошуємо цікаві логічні вправи під назвою "Тренуємо розум". Учні розпочинають їх виконувати після того, як справились з основним завданням. Перевірка здійснюється після поетапної роботи. Відсутність такої організації диференційованого навчання негативно впливає на формування в учнів загальнонавчальних умінь і навичок, які так необхідні для навчання в наступних класах. Учителям іноді доводиться вирішувати проблему організації учнів згідно обраних варіантів. Діти спочатку беруться за непосильне завдання та іноді не можуть впоратися з ним. З часом вони правильно формують самооцінку, вчать долати труднощі, бажаючи знати більше, виконувати завдання швидше. Для ефективності впровадження диференційованого підходу важливе значення має та обставина, що групи дітей за варіантами не є стабільними, вони постійно переформовуються в залежності від результатів роботи.

Таким чином, впроваджуючи диференціацію можна виявити значні переваги цієї навчальної діяльності перед іншими, а саме: навантаження учнів посилюючою роботою; попередження неуспішності; не стримується розумовий розвиток дітей високого рівня; створення ситуацій успіху в навчальній праці; турбота про емоційне благополуччя на уроці.

Щорічний аналіз рівня знань учнів засвідчує позитивний вплив диференціації на уроках. Динаміку результатів якості навчання можна прослідкувати на прикладі однієї паралелі учнів початкових класів Житомирського екологічного ліцею № 24. Так у перших класах на кінець навчального року рівень якості в середньому становив 62,8%, в других класах 68,9%, в третіх – 74%, а в четвертих класах досяг 81%.

Важливою ознакою особистісно орієнтованого процесу навчання є турбота про здоров'я дітей. Тому на уроках та в позаурочний час значну увагу слід приділяти формуванню здоров'язбережувальної компетентності. Учителі ліцею, які є активними членами творчої групи "Розвиток здорової особистості", прагнуть через систему уроків та на основі екологічного матеріалу втілити нові підходи щодо збереження і зміцнення здоров'я учнів. На кожному уроці обов'язковими є фізкультхвилинка, вправи для очей, пальчикова гімнастика, вправи для запобігання розвитку неправильної постави та зміцнення опорно-рухового апарату. Окрім цього, окремі вчителі, використовуючи метод академіка К. П. Бутейка, практикують вправи на затримку носового дихання, тренування дихання під час розмови та фізичних навантаженнях. Широко впроваджуємо релаксаційні паузи та релаксаційну музику. Це знімає втомлюваність та активізує діяльність головного мозку у дітей. У екологічному ліцеї реалізується програма "Пізнай себе – будь здоровим". Учителі систематично проводять дослідження рівня фізичних досягнень дітей і їх результати доводять до відома батьків. Також за рекомендаціями професора О. Д. Дубогай щодня на уроках використовуються мішечки з йодованою сіллю з метою профілактики захворювань щитовидної залози та вироблення правильної постави під час письма.

Відомо, що єдиною можливістю згуртувати дітей і підготувати їх до суспільного життя після закінчення школи є співпраця з батьками. Це допомагає учням вчитися виконувати різні соціальні ролі, піклуватися про інших, поважати їх, що так необхідно для повноцінного життя в суспільстві. Батьки нашого ліцею є активними учасниками семінарів-тренінгів, природоохоронних акцій, організаторами родинних заходів, зустрічей з цікавими людьми. Їх зусиллями зібрано необхідний матеріал екологічного спрямування, народознавства та краєзнавства.

Таким чином, можна виділити основні напрямки самореалізації особистості учня:

1. Організація співробітництва – це особливі стосунки між учнями, учителем і учнями, що формують позитивний тонус колективу.
2. Розгортання дитячої творчості – забезпечення найбільш сприятливих умов для розвитку творчих здібностей.
3. Створення емоційного благополуччя – організація навчання на основі диференційованого підходу.
4. Досягнення стійкості здоров'я – виховання нового громадянина з міцним фізичним та психічним здоров'ям.

Перспективи подальшої науково-методичної роботи ми вбачаємо в розробці та реалізації завдань, які сприятимуть становленню особистості як суб'єкта власної життєтворчості – особистості, яка вміє

самостійно вчитися, тобто розуміє мету діяльності, виявляє зацікавленість навчанням, докладає при цьому вольових зусиль, організовує свою працю, уміє спілкуватись, вступає в діалог, контролює і оцінює результати своєї праці і прагне удосконалити її. Саме така особистість здатна змінюватись та пристосовуватись до нових потреб життя в умовах швидкозмінного соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепція загальної середньої освіти (12 річна школа). Постанова Колегії МОН України та Президії АПН України №12/5-2 від 22.11.2001.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Подмазін С. І. Філософські основи особистісно зорієнтованої освіти. // Завуч. – № 20-21. – С. 21-23.
4. Перспективні освітні технології: Наук.-метод. посібник. / За ред. Г. С. Сазоненко. – К.: Гопак, 2000. – 560с.
5. Логачевська С. П. Диференціація у звичайному класі: Методичний посібник для вчителя. – К.: Заповіт, 1998. – 336 с.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. – Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – К., "Рад. школа", Т. 3. 1977. – 582 с.

Матеріал надійшов до редакції 17.12. 2008 р.

Карпушенко Г. А. Технологии личностно ориентированного обучения и воспитания в практике современной начальной школы.

В статье предложена структурно-логическая модель педагогического процесса и представлены апробированные технологии личностно ориентированного обучения и воспитания младших школьников. Раскрыта роль интерактивных методов групповой работы и работы в парах при формировании у младших школьников умений и навыков обучения. Рассмотрено преимущество использования дифференцированного подхода в обучении детей младшего школьного возраста.

Karpushenko H. A. Technologies of Personality-Oriented Teaching and Education in the Practice of Modern Junior School.

In this article the author suggested the structural-logical model of pedagogical process and presented the technologies of personality-oriented teaching and education of junior pupils. The author described the role of the interactive methods, pair- and group work in the developing the pupils' abilities to study. The article deals with the advantages of using different approaches to successful teaching of junior pupils.